

En humanitär historia.

Per Allan Olsson

Föredrag i Stadshuset 6 oktober, 2023, under temat "Nobel Calling Stockholm"; ett samarrangemang mellan Stockholms stadshus och Röda Korsets Högskola.

Maidan! Maidan! Har du hört om Maidan? Det är torg på arabiska, farsi och ukrainska Maidan! Maidan! Har du hört om Maidan? Det är där vi skall segra eller dö.

Ni kommer ihåg grönsakshandlaren i Tunisien, som polisen hunsade, hotade och stal ifrån. Varje dag. Som till slut fick nog av allt förtryck från de styrande och satte eld på sig och sin vagn.

Vi sökte en gnista, men fick en fackla av Mohammed i Sidi Bouzid; Som en eld från Olympen den tände "Sout al Horeya", frihetens röst.

Fatta mod min bror, låt oss gå in på arenan; Håll min hand, min syster, vi är snart på Maidan!

Du minns väl mordet på Khaled Sayeed, av Alexandrias poliser; Hur de krossade hans vackra huvud; idag är vi alla vackra Khaled

Nu går vi in på Befrielsens torg, våra drömmar är våra vapen; Vår sång om despotens sista timmar, al-shab yurid isgat an-nizam! Folket vill att regimen skall falla!

2017 var jag med om att skriva en musikteater i Haparanda. *Kort sagt så handlade den om orsaker till flykt.* Vi ville göra något om och med de som efter 2015 kommit till vår norra gräns. Det slutade med en mer än sekellång berättelse om både Finlands öden, arabiska våren, kurderna, Syrien och mycket annat. *Temat gemensamt, kronologin upphävd.* 23 skådespelare från tio olika länder stod på scenen. Titel på musikteatern: _

Olen laulu hulillasi. Ana bin shefejfek naghham. Jag är en sång mellan dina läppar.

En "Beggars rap", en tiggares rapp, inledde mitt på det tomma scengolvet.

Jag är byltet på marken; en mor från Tammerfors och från Kairouan, Tunisien; jag är finne, irakier, syrier, afghan; palestinier, hazara, yazidier och kurd; jag är sunni och shia, kopter och kaldé; jag är rom som hunsas i

Rumänien. Det är hundra år från Tavastland till Aleppo. Har allting och ingenting hänt?

Detta var 2017.

När jag häromdagen städade i Friggeboden hittade jag ett klipp från 1985 instoppat mellan verktygen. Det sån't man gör – *för senare läsning*.

Sven Delblanc skrev om "Humanismen – en ständig revolt. Ett avslutande tal på humanistdagarna i Uppsala. Det handlade om hur konsten, dikten, bättre än något når fram till den enskilde människan - och om hur forskning, akademin, måste vårda och upprätthålla dessa humanismens uttryck. Men vad Delblanc sedan gick vidare till var *hur begreppet humanism är större, gäller oss alla – och som vi har ett gemensamt ansvar och åtagande för*.

Humanismen är en *åskådning* som sätter människan främst. Hennes välbefinnande och andliga tillväxt.

Och som därmed också bedömer och dömer, nationer, regeringar, partier, institutioner, ideologier, utifrån deras förmåga att sätta just människan och hennes värdighet främst.

Humanismen är med andra ord inte en neutral, opartisk fråga. Utan en dialektisk. Därför Delblancs rubrik, "Humanismen - en ständig revolt".

Idag delas fredspriset ut. Jag vet inte hur mycket ni tänker på att fredsarbetet – en rättvis fred om ni så vill – är ett syskon till det humanitära arbetet. De är två barn av humanismen.

Men medan historieforskningen visat stort intresse för fredsbegreppets framväxt, *den svenska fredens rötter*, har intresset för den humanitära historien varit svag, ibland överraskande frånvarande.

Det finns många orsaker till fokuset på fredsbegreppet. Krigströttheten efter alla de stora krigen; Sveriges långa period av fred; den nya självbilden efter förlusterna; freden som nationell identitet.

Liksom vår neutralitet som under första världskriget till och med kunde hånas som tecken på svaghet, som världsfrånvärd och "feminin", har emellertid humanitärt arbete – åtminstone periodvis – genom konnotationerna goda gärningar och välgörenhet, filantropi och solidaritet, drabbats av indifferens eller till och med en nedlåtande attityd. Goda gärningar har ibland kopplats till en självgod självbild. Ironi har drabbat mindre lyckade biståndsinsatser. Organisationerna, civilsamhället, har i all sin välmening en del av ansvaret. När pragmatismen fungerat som bäst för att mobilisera, hitta medel och sätta fart på att lindra och rädda liv, har intresset för förankringen inte alltid hängt med.

Ibland har våra svenska organisationer – särskilt i det internationella samarbetet – dessutom haft del i ett operationellt klös som många inte känner till. Men har vi bjudit in dem att förstå? Kan vi bygga vidare på ex. det alternativa nobelpriset våra kollegor nu fått: Right Livelihood Award? 38 000 liv har räddats på Medelhavet sedan 2016.

Mitt bidrag till den humanitära historien är 4 års forskning kring Sveriges och svenska röda korsets operation i Ryssland och Sibirien 1915–1920 under första världskriget – gestaltat i boken "Krigets fångar och änglar". Det är enligt min mening Sveriges och SRK:s internationella humanitära genombrott. Ingen har protesterat. Vi kommer tillbaka till den.

Internationellt, särskilt akademiskt, är *humanitarianism* ett växande ämne. I Sverige är det till och med lite svårt att bestämma sig för begreppets semantik och översättning. Det här är ju en fråga som går långt utöver akademin. I Lundahistorikern Gunnar Brobergs fina bok om hur katastroferna påverkat vår världsbild: exemplen flodvågen i Lissabon 1755 och den i Indiska oceanen 2004 – tsunamin - konstaterar han enkelt: *det verkar som att den humanitära historien inte har skrivits.*

Ett större mod att göra det humanitära arbetets utmaningar – möjligheter och problem – till en mer folklig ägodel, skulle enligt min mening göra skillnad. Vi måste våga berätta vad vi gjort, vad vi inte lyckats med, men framför allt ta i besittning en historia av *humanitär aktivitet och ett språkområde. Folklig och politisk opinion och debatt liksom utbildningsinsatser - vad gör vi i skolan? - blir lidande med ihålig kunskap.*

Jag ägnade en dag i SAOB:s arkiv i Lund för att forska kring begreppet. Det var mycket nedslående.

Det här är naturligtvis en önskan efter folkbildning, en idag delvis hotad genre.

Men liksom historiker idag föreslår att vi bör leta efter den svenska fredens tidigmoderna rötter i 1700-talet, känns det följdriktigt att också botanisera efter tidiga tecken på humanitärt tänkande och dito aktivitet. Som med fredstankens gradvis ökade närvaro skulle det inte bli någon självklar, linjär utveckling. Det skulle hacka och skaka sig framåt under båda detta sekel och det nästa.

Men exempel finns det, ända från det Stora nordiska kriget; håll i hatten, nu kommer en lite okänd sida av Karl XII.

Det är en nämligen paradoxal raritet, att en flyktingvåg till Sverige under Det stora nordiska kriget är en förelöpare till senare tids migration till vårt land

undan krig och konflikt. Det är också vårt första försök till organiserad flyktinghjälp. Ni kommer att känna igen en hel del.

Flyktingarna kom från de svenska Östersjöprovinserna. Här hade tsaren steg för steg flyttat fram sina positioner. Flyktingströmmen gick över Karelska näset mot Viborg, som översvämmades av hemlösa och svältande. Och från Ingermanlands och Estlands kuster korsade flyktingbåtarna Finska viken med sikte på Borgå, Helsingfors och Ekenäs. De första grupperna började efterhand ta sig längre västerut, över havet till moderlandet.

Flyktingarna som i allt större antal anlände till Stockholm var helt utblottade. Samtidigt föll de utanför ramarna för fattigvården, som enbart riktade sig till stadens egna hjälpbehövande. Principerna från 1687 statuerade nämligen att fattiga från andra orter, som anlönt under "varjehanda föregivande", skulle uppspåras, förses med respengar och strängt tillhållas att resa hem och inte komma tillbaka. Detta kunde nu inte gärna tillämpas på krigsflyktingarna från Östersjöprovinserna och Finland.

Sverige hade fått ett nytt samhällsproblem.

En riksomfattande kollekt till flyktingarnas förmån utlystes. Förordningen som talade om "dessa olyckliga människors Elände, och huru Christeligt det är att hjälpa dem". expedierades per omgående till biskoparna i Sverige och Finland samt till provinserna Pommern, Bremen-Verden och Wismar. 1708 och 1709 påbjöds nya riksomfattande kollekt. I kronans kassa fanns inget till övers för detta ändamål, den barskrapades med jämna mellanrum för att hålla kriget i gång. Lösningen stavades sålunda kristlighet och frivillighet. Rådet tvivlade inte på menighetens goda vilja. Men nederlaget i Poltava krossade alla förhoppningar om ett snart slut på flyktingarnas och moderlandets trångmål.

Från sitt härläger i Bender försökte kungen få ordning på såväl evakuering som mottagande och hjälp. 9 mars 1711 formulerar Karl XII ett långt postskriptum till riksrådet som *i själva verket beskriver en nationell flyktingpolitik med organiserad flyktinghjälp. Det Karl XII efterfrågar är ett väl avvägt, humanitärt program.*

"... föda så länge de är stadda från sin hemvist ... bäst vara att de fördelas i städerna och på landet ... förunnas fritt husrum och tjänliga friheter som länder dem till hjälp och undsättning ... lärandes att ingen i Sverige undandrar sig efter råd och vilja att bispringa dem ... ni måste på lika sätt dra omsorg för dem som flytt undan fienden i Est- och Livland."

Flyktingströmmen skulle emellertid växa till ett omfång som sprängde alla planerade ramar. Känns det igen?

Sommaren 1713 tog ryssarna Borgå och Helsingfors, i slutet av året var hela södra Finland ockuperat. Allmogen längs kusterna gjorde eliten sällskap över havet. Hela Ålands befolkning gav sig av. Den mest plågsamma flykten följde i spåren på Armfelts armé, undan ryssarnas härjningar i Österbotten. Bristen på båtar och det rådandet isläget tvingade bondebefolkningen till en kvalfull marsch runt Bottniska viken. Skadade, sjuka och handikappade hörde till de här grupperna. Men också "de brända och söndersträckta, de piskade och pinade, de plågade och marterade".

Några mil om dagen orkade man, drivna av rädslan att bli infångade av de beridna ryssarna. En lista över fångna och ihjälslagna i Österbotten, som tillkom efter freden, redovisar 4 068 dödade allmogemän och kvinnor, 4 784 bortförda. 8 000 finnar samlades efter flykten i Härnösands stift, som vid den här tiden omfattade hela Norrland ovanför Gävle. Många sökte skydd och nödtorft vid den västerbottniska kusten.

I juni 1715 rapporterade riksrådet att flyktingarnas antal i Stockholm vuxit till 12 000 – en femtedel av stadens befolkning. Senare uppskattningar av antalet finska flyktingar i Sverige under det stora nordiska kriget har landat på ett minimum av 30 000.

Naturligtvis var det en avgörande faktor, att finnarna tillhörde riket, att ingermanlänningar och balter kom från de svenska Östersjöprovinserna, "trogna undersåtar", som kungen uttryckte det. Men även som internflyktingar – också det en svenskhistorisk sällsynthet – kom de *utifrån*, bodde *någon annanstans*, och vädjade till moderlandets medkänsla. "Livet i exil", har en forskare följdriktigt satt som rubrik när hon närmat sig finnarnas upplevelse av tiden i Sverige. Det kristna budskapet, människokärlekens princip, att de som hade möjlighet borde hjälpa de utblottade, gällde vid den här tiden enbart de närmast boende. *Flyktinghjälpen under det stora nordiska kriget blev därmed ett gränsfall, en tidigmodern humanitär raritet.*

Både hjälpen och flyktingströmmen från öster illustrerar dessutom något som skall komma att karaktärisera senare tiders kriser och katastrofer: Finland föddes i det svenska medvetandet på en nivå som inte existerat före kriget. Världen blev en aning större. Den sortens födsel, ett i Sverige plötsligt uppvaknande intresse för ett annat folk i kris, skulle långt senare upprepas många gånger när människor från mer fjärran länder utsattes för diktaturens förföljelse, krig, konflikt och naturkatastrofer. Korea. Vietnam. Chile. Kurdistan. Ofta skulle det i sin tur leda till humanitära insatser.

Det gränsöverskridande humanitära arbetet var inte uppfunnet på 1700-talet. Samhällsutvecklingen i den västliga världen hade ännu inte skapat de

nödvändiga förutsättningarna för att ett bidrag av format till världens utsatta, skulle kunna övervägas. Ekonomisk och social utveckling behövde tid på sig, liksom resor, upptäckter, utbyte; information om "den andre".

Kortare sagt, det krävdes ett någorlunda modernt samhälle för att hjälpen till mindre lyckligt lottade skulle bli en internationell sak att räkna med. En annan förutsättning var naturligtvis föreställningen om en gemensam mänsklighet, accepterandet av ett gemensamt människovärde - ett kriterium tätt sammanbundet med religiösa, filosofiska och politiska frågor, inte minst med de mänskliga rättigheternas utveckling och tillämpning och dess relation till nationalism och internationell orientering, till frågor om världens centrum och periferi.

När det kommer till kritan – ett väl använt uttryck på 1700-talet – har den lutherska bekännelsen till människokärlekens grundtexter, alltifrån den gyllene regeln, tio guds bud, Lukas "du skall älska din nästa..." till Galaterbrevets "Här är icke jude eller grek...", haft anmärkningsvärt svårt att influera de kristna européernas och, nota bene, svenskarnas syn på "den andre". Efterhand som denne dykt upp vid den vidgade horisonten beredde den samtidigt i sin tur vägen för ett omfattande missionsarbete, inte minst från svensk sida. Inom ramen för detta togs *humanitära* initiativ, veterligen Sveriges första på utländsk botten.

"*Svensk bistånd föddes på en missionsstation*", är en omtyckt fras med viss relevans. Många missionssläkter har in i våra dagar fortsatt att arbeta med bistånd och humanitära insatser.

1800-talet rymmer stor splittring och spänning mellan européernas självbilder och synen på "den andre". Högbrynt nationalism, ohöljd rasism och eurocentrism blandas med en växande liberal fredsrörelse och radikala förslag på federalism och ett världsparlament i Emmanuel Kants anda: "*... varje individ har rätt till mänsklig värdighet; människan är inte medel utan ett mål.*"

Samma drivkraft har nu en skara kvinnor som framträder i mitten av 1800-talet; det här i all korthet en bakgrund till Svenska röda korsets och dess högskolas historia men det är också, ur min synpunkt, del av den humanitära, inklusive den internationella, historien. 1854 författar Fredrika Bremer i London Times, i Krimkrigets skugga, ett förslag om *ett fredsförbund för humanitär hjälp efter krigets slut*. Det är ett passionerat dokument, byggt på kvinnokraft och samarbete.

Samma år åker Florence Nightingale till sjukhuset i Skutari, där de brittiska soldaterna dog och led under vidriga förhållanden – *en situation som i mycket liknar vad de svenska delegaterna jag skriver om, tvingades hantera sextio år senare, under arbetet i de ryska och sibiriska fånglägren.*

Florence Nightingale hade tre månaders utbildning från diakonanstalten Kaiserswerth. Prostdottern Maria Cederschiöld anlände 1851 – för att återvända och bli föreståndare för den första på svensk mark, Ersta diakoni. Det var rent, upphöjt, säkert det bästa innan sjuksköterskeyrket var uppfunnet.

Emmy Rappe skickades till Nightingales skola i London. Tillbaka i Sverige blev hon föreståndare för Röda korsets nystartade sjuksköterskeskola i Uppsala. *Arbetsinsatsen hade ett högt pris. Har någon skrivit hennes berättelse?*

1859 hamnar en schweizisk affärsman bokstavligen mitt i ett slag med tiotusentals sårade, döende och döda, franska och österrikiska soldater. Han organiserar en räddningsinsats med hjälp av folk från byarna omkring. 1863 bildas i Genève den internationella rörelse där alla sårade soldater, oavsett tillhörighet, ska tas om hand: Röda Korset. Florence Nightingales ord om lidandet som ett tillstånd som står över alla konflikter ekar i Henry Dunants initiativ. Eller som det något mer prosaiska låter: *Tutti Fratelli*.

Sverige ansluter till den första Genèvekonventionen, men namnet blir *Föreningen för frivillig vård av skadade och sjuka i fält*. Ännu var det de egna soldaterna som stod i förgrunden.

Svenska RK började, mer praktiskt sett, med att änkedrottningen Louise, hustru till Karl XV, tillsammans med hovdamen Lotten af Edholm, satte saxen i de hundraåriga dukar med invävda monogram för att tillverka förbandsmaterial. När kretsen av damer utvidgades flyttades verksamheten till Arvfurstens palats. Årets begivenhet var "Förbandsveckan", då det repades, syddes och packades förband från morgon till kväll. "Det frivilliga arbetet", som primus motor Lotten af Edholm sa, "har något särskilt uppfriskande över sig".

Genève ville ha hjälp till det fransk-tyska kriget 1870. Herrarna kom inte till skott, kvinnorna däremot, skickade 27 packlådor: 130 000 kompresser, 315 kilo charpi, repat linnetyg till förband, 1 000 skjortor. Fem års tillverkning. Det fanns kritik om hur pengarna användes – bland annat från Oscar I - men SRK:s "Fruentimmersförening" belönades av herrarna med en uppdatering av namnet: "Kvinnoföreningen" respektive "Damkommittén".

Två officerare skulle – vid sidan av det stora engagemanget från kvinnorna - spela en utomordentlig betydelse för svenska röda korsets genombrott som humanitär aktör. Båda skulle växla om från det militära till det humanitära: Kavalleriofficeren Carl Bernadotte, "den blå prinsen", som blev Röda korsets ordförande; regementschefen och senare ministern i Petrograd, Edvard Brändström – Elsas far - som styrde och ställde med ryssarna så att tåg

och delegater efter den transsibiriska järnvägen nådde fram till de utsatta fångarna.

Prins Carls mobilisering inför första världskrigets hot, var imponerade. 33 krigssjukhus, 5 500 sängar. Förråd och reservlager upp till nacken. Nu fanns tid och resurser att i den internationella röda korsandan rikta blickarna utåt. Tyskland och Ryssland ville att Sverige skulle ta hand om utväxlingen av svårt sårade soldater. Det hängde på en skör tråd. Neutralitet krävdes.

Kejsar Vilhelm ville dock helst av allt ha med Sverige i kriget; germanismen hyllades spaltvis och okritiskt i svenska medier; det barbariska Ryssland sablades ner. Gud hade en plan för Sverige och det var att sköta vakthållningen mot öster.

Under några dagar utspelades ett drama som inte står något efter i serieväg. I rollerna: drottning Victoria, riksmarskalken Ludvig Douglas, Arvid Taube, minister i Berlin; Vilhelms och Victorias kusin, prins Max von Baden; Gustav V; utrikesministern Knut Wallenberg. Kungen lutade åt Tysklands håll. På Victorias kronmärkta brevpapper skrev prins Max ner kejsarens erbjudande: trupper, krigsmaterial, stenkol, gjutgods. Åland åter svenskt. Finland befriat från Ryssland. När den vankelmodige Gustav V sovit på saken var han mindre entusiastisk. Wallenberg varnade för att britten kunde svara med ett flottangrepp mot Västkusten. Neutraliteten överlevde.

Sverige tog nu hand om utbytet av svårt sårade soldater. *“Those who no longer fit for battle”*. De skeppades på flottor över Torne älv. Välutrustade sjuktransportvagnar med röda kors-systrar förde centraleuropéer till Trelleborg, ryssar till Haparanda. Ångbåtar – med piano – gick Trelleborg-Sassnitz tur och retur. Svenska folket såg under rasterna på perrongen för första gången den grymma verkligheten: de blinda, de stympade för livet.” 65 000 utväxlades.

Tsaren ville därefter att vi skulle hjälpa de ryska krigsfångarna hos centralmakterna. Det krävdes ömsesidighet, argumenterade Svenska RK. Sankt Georgssystrarna Elsa Brändström - och hennes kamrat Ethel von Heidenstam – som hjälpt sårade på Nikolajsjukhuset i Petrograd, åkte nu som frivilliga på sjuktransporterna, nådde Berlin och började förhandla med Tyska Röda korset.

I september 1915 sändes den första leveransen av nödhjälp till de ryska fångarna, åtföljd av svenska delegater. Några veckor senare anlände filter, uniformer och skor från Tyskland till Stadsgården. Och 100 000 *“Liebesgaben”*, paket med vardagens nödtorft, packade av Hamburgs röda kors. Snart anslöt Österrike-Ungern med stora volymer.

På några få veckor var logistiken på plats – närmast ett under utan den moderna tekniken. Den 20 oktober bordade Elsa Brändström och Ethel von Heidenstam båten till Finland. En vecka senare var det dags för mina huvudpersoner, friherrinnan Anna Linder och hennes delegatkollega, litteraturvetaren Sven Hedblom från Hudiksvall. Tågen med 24 vagnar respektive var redan lastade med nödhjälp i Mäntyluoto, Björneborgs havshamn. Från Petrograd började sedan färden längs den transsibiriska järnvägen. Via Kostroma, Vjatka och Perm nåddes Ural och Omsk – efter två veckor – den första platsen med ryskt tillstånd för utdelning till krigsfångarna.

Från guvernören begav de sig direkt till det största lägret, just utanför den berömda fästningen, oktagonen, där Dostojevskij fängslades i fyra år.

”En nollpunkt”, sa Hedblom; 1 400 fångar på träbritsar i tre våningar; ingen halm, inga filter, inga kuddar, bara uniformerna. Majoriteten var slaver som hade stridit under Habsburg. 16 000 fångar hade dött i Omsk under de första tio månader sedan krigsutbrottet 1914. SRK:s tåg fick delas på två utdelningar. Ingenting räckte; 12 vagnar av de 24 måste sparas till nästa anhalt, Novo-Nikolajevsk, där de också skulle fira jul.

Varför är inte Elsa Brändström min ledande karaktär? Naturligtvis är hon i högsta grad närvarande - men legender har också en tendens att skymma helheten. Vi sände tusen tågagnar med nödhjälp. 77 Röda kors-delegater under 3–4 år. Ingenjörer, agronomer, rysk- och tysktalande, sjuksystrar – damer ur aristokratin, nära de kungliga, men som också hade sin kristna tron och stöd från sina män att ägna sin omsorg utanför hemmets väggar.

Friherrinnan Anna Linder, vars spår jag följer i fem år - och som aldrig tycks väja för svårigheter - var inte utbildad sjuksköterska. Hennes talang var organisation, envishet och kommunikation med Gud och alla som var med eller emot - för att få fram hjälpen till de utsatta. Hon pratade tyska flytande och hon hade en piktur och en rapportduglighet som – anakronistiskt - hade varit en dröm för ett Sida och ett EU.

Elsa hoppades att Anna skulle ta hand ruljangsen från Moskva. Men djupare sett förstod hon Annas starka band till Samara. Här hade hon lagt upp lager för fånglägren runt om i provinsen, startat två sjukhus, ett för soldater, ett för civila tyskar. Samara var en korsväg för fångtransporter, söderut mot Toshkent, österut mot Ural - och paradiskt beläget vid Volga.

Anna Linders största utmaning var lägret Totskoje. Ett kosackläger med 45 baracker utströdda på den Orenburgska sandstappen, det eländigaste stycke natur som Ryssland förfogade över, enligt Anna. Av de 5 000 som överlevt det första året, var 2 000 sängbundna i sjukhusbarackerna när Anna anlände med

tretton vagnar nödhjälp. Framför barackerna staplades upp till trettio kroppar; ibland ännu inte döda, kastades de ut, vaknade till liv och kröp in igen.

Junkern, vars kamrat just dött, ropade till Anna när denne släpades ut:
Låt mig få behålla honom, han var ju så mjuk.

Fläcktyfusen hade först brutit ut i barack IV. Det var början till den katalog som Anna i sin skildring döpte till helvetesskildringen. Av 25 000 krigsfångar som anlände till Totskoje mellan 2015 och 2017, beräknas antalet döda till mellan 12 000 och 17 000. Med de svenska delegaterna ankomst förbättrades gradvis villkoren; saniteten, vattnet, maten, hygien, det vanliga. Symaskiner, snickeri, skomakarverktyg inköptes. Svenskarna tog med sig produkterna till marknaden i Samara. *Särskilt borstarna sålde bra. I Totskoje gick alla hästar utan svans och man.*

Totskoje beskrivs i internationell litteratur som ett av de värsta lägren i *krigsfångarnas arkipelag*, ett *Totenlager*. Det ni uppnått i Totskoje, skriver Elsa till Anna – var som att besegra Dantes inferno. Både i Petrograd och Stockholm talade man om Annas och hennes kollegors insatser.

Inflödet i Ryssland uppgick till 2, 3 miljoner krigsfångar. Ingen beredskap; alla slags lokaliteter togs i bruk. Godsfinkor, en fallfärdig cirkusarena, kosackkaserner, fabriker, källare, sommarlogement utan isolering, saluhallar, jordbaracker. Den sibiriska kylan kunde på sommaren växla över till en nästan ofattbar hetta som rullade in över stäppen. Ett klimat som upplevdes i Totskoje, och som upprepades på många håll, i Orenburg, Novo-Nikolajevsk, Tjita, Stretensk.

En särskild katastrof i vårt grannskap var bygget av järnvägen till Kolahalvön och de isfria hamnarna: Murmanbanan. 70 000 fångar blev mot alla internationella regler rekryterade som arbetsstyrka, och därmed exkluderad som mottagare av humanitär hjälp. En ström av skörbjuggssjuka skickades söderut via tågnätet: apatiska, anemiska, blödande och svullna. 90 % av arbetarna drabbades. Vid varje knutpunkt försökte de svenska delegaterna borda tågen för att dela ut bröd, mjölk och ägg. Till sist hotade SRK med att informationen skulle publiceras i svensk press - om inte SRK fick tillgång till Murmanbanans överlevande arbetare. En av Lev Trotskijs första not, av den 17 november 1917, öppnade för hjälpsändningar från Sverige.

SRK i Stockholm, Brändström i Petrograd, skickade transporter av nödhjälp till delegater i Sibirien och Ural. 26-åriga Sven Hedblom, med delegation i Chabarovsk, åkte runt i Fjärran Östern för att mobilisera hjälp från en tysk biståndsorganisation. Från amerikaner, som nu gått med i kriget, överlämnades av stort laget av hjälp till Sverige. Kreativa lösningar krävdes också för att nå

isolerade läger: Delegaterna Greve Vilhelm Stenbock och studenten Nils Rydberg ledde en legendarisk röda kors-karavan av 36 kameler med överlastade slädar, längs floden Irtysh' istäcke, till ett avlägset läger i bergskedjan Altai.

De svenska delegaterna drog i fält med neutraliteten och röda korsets armbindel som enda skydd. Naturligtvis var det djärvt och farofyllt. Men delegationschefer som amanuensen Gustaf Hallström uttryckte en stoisk övertygelse att missionen var

"... en möjlighet att delta i detta mänskligt uppbyggande verk, mitt i allt som rasar över världen och hotar att göra en ända på allt vad kultur och människovärde heter."

General Brändström och major Wennerström, chef för SRK:s kontor i Petrograd, gjorde samtidigt vad de kunde för att försvara delegaternas opartiskhet och humanitära syfte. Lokala militärchefer och lägerkommendanter hade ingen susning om Haagkonventioner. När ingen lyssnade på Anna Linder drog hon till med Karl XII.

Min bok "Krigets fångar och änglar", är fylld av dessa utsatta lägen under *tsartiden, revolutionerna och inbördeskriget mellan röda och vita*. Hoten var legio, liksom anklagelserna för tyskvänlighet och spioneri; rena rån av hjälpsändningar och penningmedel iscensattes. Många delegater hamnade i fångvagnar. Elsa Brändström också.

Alla delegater kom inte hem. *Sven Hedblom* och hans norska kollega drabbades för en kosackhord under Ivan Kalmykov. Kosackerna användes som en proxy armé mot de röda. Japan, briter och fransmän banade väg för atamanens penning- och makthunger. En sorglig historia. *Hedblom och kamreren Ole Opshaug* hängdes i en godsvagn. I januari 1919 avrättades delegaten *John Kleberg* – nära släkt med vår emeritus professor Lars Kleberg i slaviska språk – i Toshkent.

Andra avled i de sjukdomar man försökte avhjälpa. Elsa drabbades också av tyfus, drogs en vinternatt på kälke över floden Angara av kamraten Ethel till Irkutsk, och överlevde. Kollegan *Erik Zätterlöf* var inte lika lyckosam. "Man kan knappast tänka sig något ödsligare än en grå tyfusbarack vid stranden av Angara med hav av tjälfrusen mark runt omkring", skrev en ung svensk kvinna i Irkutsk som varje kväll besökte honom

Delegater, som offrade sina liv i den här första omfattande humanitära insatsen, har vad jag vet inte fått någon särskild uppmärksamhet eller minne.

Begreppet "änglar" är inget försök att idealisera svenskarna. Men i fångenskapens mörker upplevdes det just så. Otaliga brev vittnar om detta. I

helt avskilda läger i Sibirien stod hon plötsligt där, i röda kors-klädseln, med sina kärleksgåvor. I lägret Atjinsk i Sibirien diktar fången Viktor Buchgraber:

Dagen är helgad sedan vi träffade Dig; Nöden har upphört, eländet bleknat; Med dig kom glädjen och hoppet åter; Kom igen! Kom när hindren tornar upp sig!

Inget har ändrat sig. Röda korsets mandat att besöka människor i fångenskap och isolering tillhör det mest basala av humanismens försvar.

En varm sommardag 1920 steg Elsa Brändström och Anna Linder av tåget på Stockholms central som de sista delegaterna. Elsa, leende och karismatisk som vanligt. Anna, mer sluten, med ett brutet ben. Båda fortsatte på olika sätt med humanitärt arbete.

Redan det följande året fortsatte Sverige och svenska röda korset ett humanitärt arbete, som förtjänar ett kapitel långt utöver det här föredraget. Världskrig och inbördeskrig avlöstes i Ryssland av en av seklets värsta svältkatastrofer. Torkan och bolsjevikernas rekvisition av "överskott" lämnade bönder utan föda. Undernäring och epidemier följde med uppskattningsvis mellan fem och nio miljoner döda. Svårast drabbat var landet på båda sidor av södra Volga, runt staden Samara, med över 50 miljoner människor, just det område som SRK kände så väl från hjälpen till krigsfångarna. Nu var det ryssarna, allmogen, vars liv var hotade.

Sverige och SRK återvände med omfattande insatser – från sopkök till lantbruksstöd - och fick med sin erfarenhet av platsen och folket, dessutom ansvar för samordning av andra länders bidrag. "Best placed" som det heter på mer nutida biståndsspråk.

En sjuksköterska från Hosjö, Karin Lindskog, upptar en särskild plats i hjärtat hos ryska historiker i Samara. Karin – eller Maria Katarina som hon döptes till – avled för hundra år sedan, 17 februari 1922, i tyfus på det sjukhus där hon vårdade svårt undernärda och sjuka barn.

Hösten 1921 anmälde sig Karin som frivillig till Svenska Röda Korsets "Samaraexpedition". I december blev hon ansvarig för alla insatser i Voskresenskaja volost (socken), några mil söder om Samara. Karin hade här själv kartlagt behoven: bara 4–5 % av en befolkning på nära 25 000 ansågs klara sin försörjning. En total misär, konstaterade hon. På nyårsafton 1921 öppnade svenskarna ett sjukhus i socknens huvudort, Kolyvan. Karin blev föreståndare. Huvuduppgiften var att rädda livet på barn under 14 år. Redan på nyårsdagen kom en strid ström av bönder bärande på sina utmärglade barn. Och så fortsatte det, dygnet runt. Samtidigt distribuerade svenskarna livsmedel och kläder. Öppnade "folkkök" och bagerier. Vid en tidpunkt serverades 90 000 portioner dagligen. Stora hjälpsändningar avgick från Sverige per båt och tåg.

I Kolyvan avvek Karin Lindskog inte en enda dag från sin post. Hennes sovrum låg i direkt anslutning till en av sjukhusets salar. 17 februari avled hon i tyfus, den sjukdom hon räddade många andra från. Socknens styresmän – representanter från alla byar - kunde inte nog uttrycka sin tacksamhet och sorg. Brevet adresserades till Svenska Röda Korsets chef i Samara, Nils-Erik Ekstrand, till organisationens ordförande Prins Carl – och till hela det svenska folket. I Samara hölls en minnesgudstjänst över Karin i den lutherska kyrkan – den står fortfarande vackert i gamla stadsdelen – och i april anlände kistan, under fanvakt, till Stockholm. 28 april 1922 jordfästes hon i sin hemort, Hosjö. Gravplatsen är identifierad, men sten saknas fortfarande.

En viktig iakttagelse från denna "Samaraexpedition" är att hjälpinsatsen – grundad på en omfattande insamling från allmänheten och ett starkt stöd från staten – genomfördes trots att Sverige, liksom de flesta länder, inte godkände bolsjevikstyret.

*Alla partier i riksdagen, från vänster till höger, var överens.
Humanismen, det humanitära arbetet, gick före det politiska.*

Svenska röda korset hade med dessa extraordinära insatser under och efter Första världskriget, etablerat sig som en central aktör i det internationella humanitära arbetet.

Björknäs, 3 oktober 2023
Per Allan Olsson

Not: Delar av föredraget kommer att brukas i en essä om 1700-talets flyktinghjälp.